

УДК 351:338.432

Н. М. ЛЕВЧЕНКО

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АПК ТА ЇЇ ОСНОВНІ НАПРЯМКИ

Розкрито сутність поняття “державної політики інноваційного розвитку АПК”. Розглянуто основні напрямки державної політики інноваційного розвитку АПК.

It is opened a concept essence of “a state policy of innovative development of agrarian and industrial complex”. It is considered the basic directions of a state policy of innovative development of agrarian and industrial complex.

Ключові слова: економічне зростання, економічний розвиток, інноваційний розвиток, держава, політика, державна політика, державна політика інноваційного розвитку АПК, напрямки державної політики інноваційного розвитку АПК.

Аграрний сектор є однією зі стратегічних складових економіки держави, стабілізація і розвиток якої є головним чинником розвитку вітчизняної економіки та водночас є галуззю, яка визначає майбутнє держави на тривалу перспективу. До теперішнього часу стабільного розвитку даної галузі в Україні не досягнуто, тож стратегічні питання щодо побудови економічної моделі забезпечення сталого розвитку АПК залишаються відкритими для дискусій. Для вирішення цих питань науковцями пропонується один із двох варіантів: поглиблення основ неоліберальної моделі або перехід до інституціональної моделі ринкової трансформації, заснованої на принципах дирижизму, що поєднується з елементами сильного державного регулювання. Характерно, що серед вітчизняних економістів стає дедалі більше прихильників саме другого шляху державної економічної політики подальшого розвитку АПК. При цьому посилення регулюючих функцій держави в економіці, на думку провідних науковців, по-перше, не повинно мати на меті згортання ринкових перетворень, а навпаки, надання трансформаційним процесам більш упорядкованого системного характеру; по-друге, не повинна йти мова і про розширення суто адміністративного втручання держави в економіку; по-третє, інструменти державного регулювання не повинні підміняти процесів ринкової самоорганізації чи бути надбудовою ринку, а мають органічно доповнювати систему ринкових відносин.

Протягом перехідного періоду в політиці державного регулювання наша країна в основному пройшла шлях від централізовано-планової до ринкової економіки, але непослідовність дій і безсистемність у запровадженні заходів державного регулювання призвели до значних втрат ресурсів і затримали позитивні соціально-економічні зрушення при реформуванні неефективної системи господарювання в АПК. Тож, для подолання негативних тенденцій у розвитку національної економіки та її аграрного сектора належить концептуально визначити основні засади державно-

регуляторних відносин у цій сфері, запровадити новий інструментарій впливу та сформувати державну політику подальшого розвитку АПК.

При розгляді перспектив державної політики розвитку АПК необхідно, як вважає С. Дем'яненко [2], враховувати реальні відмінності вітчизняного сільського господарства. В Україні економічне, а особливо соціальне значення аграрного сектора є значно вищим. У складі ВВП у 2008 р. частка сільського господарства складала до 20 та 16 % зайнятих, з них 12,7 % – у великих сільськогосподарських підприємствах, тоді як частка агропродовольчого експорту товарів – 11 % [7], що загалом на порядок вище, ніж, наприклад, у більшості країн ЄС. При цьому вітчизняні аграрні підприємства працюють з надто різними результатами своєї діяльності. На практиці рентабельність підприємств коливалася від 35 до 55 %. Лише 25 – 30 % аграрних підприємств працюють дійсно ефективно, досягаючи інколи конкурентних переваг, що не є таємницею, надмірною експлуатацією природних ресурсів, рентоорієнтованою поведінкою тощо. Природні ресурси вкрай виснажені, отже, державна політика повинна бути спрямована на впровадження у виробництво нових ресурсозберігаючих технологій, які б дозволяли нарощувати обсяги виробництва не за рахунок надмірного виснаження ресурсів, а саме за рахунок упровадження новітніх технологій, тобто, іншими словами, має носити інноваційний характер.

У цьому плані досить актуальним є вивчення теоретичних основ державного регулювання інноваційного розвитку аграрного виробництва як важливої складової економіки країни. Серед учених, державних діячів і топ-менеджерів тривають диспути з приводу сутності категорій “інноваційний розвиток”, “державна політика інноваційного розвитку АПК” та ін. В епіцентрі перебувають основні засади державно-регуляторних відносин у сфері господарської діяльності, принципи і методи узгодження інтересів держави, агробізнесу і суспільства та можливі варіанти їх утілення в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків.

Над питаннями інноваційного розвитку АПК працювали і працюють такі вітчизняні вчені, як С. Дем'яненко, Л. Анічин, Я. Жаліло, Б. Панасюха, В. Гесць, А. Кінах, В. Семіноженко, Е. Лібанова, Д. Лук'яненко та ін., а також зарубіжні – Л. Безчасний, Л. Бальцерович, Х. Томас, Б. Габович, Г. Кларке, П. Самуельсон, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Т. Мальгус, У. Ростоу, А. Льюїса, Х. Ванері, М. Фрідмана, Ф. Хайєка, Л. Ерхарда та ін. Проте до сьогодні низка принципів питань, зокрема, визначення поняття “державної політики інноваційного розвитку АПК” не сформовано і залишається чи не найбільш дискусійним в економічній літературі. Це пояснюється тим, що до теперішнього часу Україна перебуває в пошуку ефективних механізмів державного регулювання подальшого розвитку АПК. Тому вивчення зазначених питань для України є особливо актуальним і важливим.

Завдання статті такі:

- розкрити сутність поняття “державна політика інноваційного розвитку АПК”;
- розглянути основні напрямки державної політики інноваційного розвитку АПК.

Для розкриття сутності поняття “державної політики інноваційного розвитку АПК” проведемо детальний аналіз кожної зі складових даного поняття.

Дослідження вважаємо за доцільне розпочати з розгляду поняття “розвиток”. Найбільш загальне (філософське) поняття “розвитку” пов'язується з якісними

змiнами об'єктiв, появою нових суспiльних форм, iнновацiй i нововведень, а також з трансформацiєю внутрiшнiх та зовнiшнiх зв'язкiв цих об'єктiв.

Що ж стосується тлумачень поняття “економiчний розвиток”, то в науковiй лiтературi iснує багато тверджень. Однi дослiдники (Л. Безчасний, Л. Бальцерович, Х. Томас, Е. Лiбанова) пов'язують економiчний розвиток зi зростанням добробуту, доходiв на душу населення, полiпшенням якостi життя; другi (Б. Габович, Г. Кларке, Д. Лук'яненко) акцентують увагу на найбільш загальних закономірностях економiчного розвитку: його циклiчному характерi, зв'язку iз прогресом та зростанням, еволюцiєю та експансiєю; третi (П. Самуельсон, А. Гальчинський, В. Геець, А. Кiнах, В. Семiноженко) наголошують на комплексному, багатомiрному характерi цього процесу, що включає глибокi змiни в технiчній, економiчній, соцiальній, полiтичній, iнституцiональній сферах, у галузi iнфраструктури, технологiй, освiти, а також у царинi головних факторiв виробництва: капiталу, природних ресурсiв, працi. А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Т. Мальтус основними джерелами розвитку визначають зростання робочої сили i капiталу (пiдвищення ефективностi використання яких вони вбачали завдяки подальшому подiлу працi й технологiчному прогресовi), а також зовнiшню торгiвлю, яка дає можливiсть розширювати ринок i таким чином змiцнювати два попереднi джерела зростання. Тож iснування рiзних поглядiв i пiдходiв спричинили формування чотирьох основних теоретичних моделей економiчного розвитку:

- модель лiнiйних стадiй зростання;
- теорiя структурних перетворень;
- теорiя зовнiшньої залежностi;
- неокласична модель вiльного ринку.

Модель лiнiйних стадiй зростання обгрунтована американським економiстом та iсториком У. Ростоу, який стверджував, що будь-яка краiна в процесi економiчного пiднесення повинна пройти низку стадiй та етапiв. Основним елементом цiєї теорiї є накопичення передумов i здiйснення ривку до самопiдтримуючого зростання за рахунок внутрiшнiх i зовнiшнiх заощаджень з метою створення критичної маси iнвестицiй i здiйснення на цiй основi прискореного зростання. Недолiками моделей У. Ростоу є те, що вона не враховує багатьох компонентiв суспiльно-економiчних вiдносин, якi прямо чи опосередковано впливають на економiчний розвиток у рiзних краiнах.

Теорiя структурних перетворень вiдображає бiльш iсторичний процес переходу у глобальному масштабi вiд аграрної до iндустрiальної моделi економiчного розвитку. Сутнiсть цiєї моделi викладено в роботах А. Льюїса та М. Венері [2].

Так, у моделi А. Льюїса вся економiка подiляється на два головнi сектори: сiльське господарство i промисловiсть. Процес розвитку, згiдно з цiєю моделлю, здiйснюється за рахунок того, що промисловий сектор економiки поглинає надлишок робочої сили в сiльському господарствi. Головними стимулами переливу робочої сили є бiльша заробiтна плата та кращi соцiально-побутовi умови життя. При цьому самопiдтримуюче зростання i збiльшення зайнятостi в iндустрiальнiй сферi триватимуть доти, доки всi надлишковi трудовi ресурси не знайдуть свого застосування в галузях промислового виробництва.

Доповнивши та розширивши теорію структурних перетворень, американський учений М. Венері, який здійснив диференціацію обмежень господарського зростання на основі їх поділу на внутрішні та зовнішні, приділив більшу увагу джерелам і чинникам економічного зростання та розвитку.

Недоліком зазначеної моделі є те, що вона здатна відображати процес економічного розвитку лише молодих незалежних держав на перших початкових етапах їхньої індустріалізації. У країнах же, які вже пройшли такі стадії розвитку, застосування її недоцільне, оскільки вона не здатна відображати їх реального економічного стану.

Теорія зовнішньої залежності розглядає країни третього світу як такі, яким притаманні економічні, політичні та інституціональні внутрішні й зовнішні обмеження, пов'язані з їх залежним становищем від розвинутих країн у системі світової економіки та міжнародних економічних відносин. Змінити такий стан можна лише радикальними і всеосяжними структурними перетвореннями економіки і суспільства. Такі концепції набули гострого соціально-політичного забарвлення в 1970-х рр. у марксистських політико-економічних доктринах [1].

Неокласична модель вільного ринку переважала в економічній думці в 1980-ті рр. Наголос у ній робився на позитивну роль вільних ринків, відкритість економіки, стимулювання пропозиції, приватизацію, обмеження втручання держави, залучення зарубіжних прямих і портфельних інвестицій та технологій. До теоретиків цього напрямку можна віднести М. Фрідмана, Ф. Хайєка, Л. Ерхарда, П. Самуельсона та ін. Математичне та економічне тлумачення неокласичної теорії відображено в моделях економічного зростання Харрода-Домара та Солоу.

В основі неокласичної концепції є положення про необхідність нагромадження капіталу за рахунок створення відповідних умов для збільшення надходжень внутрішніх і зовнішніх заощаджень та інвестицій. Саме на цій основі зростають капіталоозброєність праці та її продуктивність, а також доходи широких верств населення [3]. Застосування цієї моделі економічного зростання обмежується тим, що вона найповніше проявляється лише в розвинутому ринковому середовищі.

Незадоволеність традиційними неокласичними моделями розвитку, в яких відсутні пояснення причин довгострокового економічного зростання, стали причиною того, що наприкінці 1980 – поч. 1990 рр. дехто з економістів-неокласиків та інституціоналістів почали створювати нову теорію – теорію ендогенного зростання. Сутність моделі ендогенного зростання полягає в орієнтації, насамперед на внутрішні чинники і механізми господарського розвитку. На відміну від неокласичної теорії, теорія ендогенного зростання являє собою відмовлення від догмату вільного ринку і мінімальної ролі держави в економіці, тому важлива роль відводиться саме економічній політиці держави.

У сучасному глобалізованому світі прямий вплив на внутрішній господарський розвиток справляє міжнародне економічне середовище, тому на сучасному етапі ендогенні моделі розвитку необхідно доповнювати екзогенною складовою. Так, на думку академіка Б. Патона, “без розуміння глобальних проблем не можна кваліфіковано підійти до формування національних цілей і стратегій та сподіватись на безпечний розвиток у майбутньому” [4].

Економічний розвиток у розумінні Й. Шумпетера “є особливе явище, що вирізняється практикою та свідомістю, яке не зустрічається серед явищ, які притаманні кругообігу або тенденції до рівноваги, а діє на них лише як зовнішня сила”. Свого часу Й. Шумпетер дещо в ускладненій формі визначив відмінності між економічним розвитком та економічним зростанням: маючи на увазі під розвитком, насамперед, якісні, іманентні зміни господарського кругообігу, а потім – звичне збільшення населення і багатства [6].

Отже, економічне зростання – це просте збільшення реального ВВП країни, що відображає значно вужче коло зв’язків і відносин, ніж економічний розвиток. Економічне зростання є органічною складовою частиною економічного розвитку. Можна сказати, що економічне зростання – це кількісний економічний розвиток, а економічний розвиток – якісне економічне зростання.

Економічний розвиток – процес функціонування та еволюції економічної системи в довготривалому періоді, що відбувається під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів. Економічний розвиток характеризується зміною ринкової та виробничої кон’юнктури протягом тривалого періоду часу, впродовж якого значну роль відіграють інвестиції, інновації, технічні і технологічні чинники розвитку економіки, а також чинники економічної власності та господарського механізму.

Таким чином, економічний розвиток є не просто розширенням виробництва, а його ускладненням, диференціацією. Поняття економічного розвитку включає в себе наявність такої поведінки і здібностей працюючих, які б абсорбували новітні технології в сучасну економіку, що, до того ж, базується на досконалії освіти, інфраструктурі та інституціях. Тобто, іншими словами, економічний розвиток означає систематичне і довготривале та масове поліпшення матеріальних і духовних умов життя людей на основі зростання продуктивності праці і капіталу.

Що стосується аграрного сектора, то, на нашу думку, економічний розвиток АПК – це сукупність прогресивних, поступових, стійких змін, умов і результатів діяльності аграрних товаровиробників, які характеризуються кількісними та якісними показниками та спрямовані на досягнення розширеного відтворення.

Розширеному типу відтворення, як відомо, притаманні два шляхи – екстенсивний та інтенсивний. При екстенсивному шляху розвитку збільшення валової продукції як основного показника типу відтворення, здійснюється за рахунок нарощування обсягів витрат виробництва. Однак у довгостроковій перспективі цей шлях обмежений, тому що деякі фактори виробництва, зокрема земельні ресурси, є обмеженими.

Тому виникає об’єктивна необхідність йти інтенсивним шляхом розвитку – якісного вдосконалення технічних, технологічних, економічних та інших систем, тобто здійснювати заходи інноваційного характеру, які передбачають зростання обсягів виробництва продукції та підвищення її конкурентоспроможності не шляхом збільшення витрат ресурсів, а переважно за рахунок активного використання нових знань та їх матеріалізованих результатів, максимального використання і прискороного освоєння наукомістких технологій.

Тож, виходячи з вищевикладеного, під “інноваційним розвитком АПК” слід розуміти такий стан розширеного відтворення АПК, при якому зростання обсягів

виробництва продукції та підвищення її конкурентоспроможності здійснюється не шляхом збільшення витрат ресурсів, а переважно за рахунок активного використання нових знань та їх матеріалізованих результатів, максимального використання і прискореного освоєння наукомістких технологій.

Згідно з теорією інноваційного розвитку Й. Шумпетера, основою суспільного прогресу є процес створення та освоєння виробничою сферою нової техніки й технологій. В умовах сьогодення це практично не під силу аграрним товаровиробникам, саме тому інноваційний розвиток галузей АПК має регулюватися державою [6].

За оцінкою Т. Веблена, інноваційний розвиток економіки може відбутися тільки за активної участі держави. Держава зобов'язана створити сприятливе економічне середовище, взяти на себе всі інвестиційні витрати на інновації, спрямувати розвиток бізнесу в необхідне русло, тобто сформувати державну політику інноваційного розвитку АПК [1].

У сучасних тлумачних словниках термін “політика” має декілька визначень, а саме:

- діяльність установ державної влади і державного управління, а також діяльність суспільних класів, партій та інших класових організацій, громадських об'єднань;

- діяльність класів, соціальних верств, груп та індивідів, пов'язана з визначенням і впливом на устрій державної влади, сутність і форми держави, виконувани нею завдання, а також на відносини з іншими класами, націями, країнами з метою реалізації власних потреб та інтересів;

- питання і події суспільного, державного життя;
- напрям дії, спрямованих на досягнення поставлених цілей [5].

Таким чином, “політика” означає діяльність не тільки держави, а й класових і громадських організацій, політичних партій (а вони не всі є урядовими), різних недержавних інституцій. Спільною ознакою для них є те, що вони на засадах розроблених певних ідей, концепцій, програм ставлять завдання та намагаються їх вирішити за допомогою тих чи інших механізмів, засобів і важелів.

Термін “державна” у тлумачних словниках визначається як політична організація суспільства (яку очолює уряд і його органи (установи)), за допомогою якої здійснюється влада у тій чи іншій країні [Там же]. В аграрній сфері економіки держава представлена ієрархічно побудованими органами державної влади, призначенням яких є управління аграрною сферою економіки. Іншими словами, суб'єктом аграрної політики є державний апарат, усі його працівники, які безпосередньо або опосередковано розробляють аграрну політику держави і здійснюють її реалізацію. В ієрархічному плані державу як суб'єкт аграрної політики можна розділити на органи центральної влади, регіональні і місцеві.

Тож, підсумовуючи викладене, можна дати таке визначення сутності поняття “державна політика інноваційного розвитку АПК” (ДПІР АПК) – це створення та планомірне здійснення ієрархічно побудованими органами державної влади комплексу заходів, спрямованих на досягнення розширеного відтворення АПК, при якому зростання обсягів виробництва продукції та підвищення її конкурентоспроможності досягається не шляхом збільшення витрат ресурсів, а переважно за рахунок інноваційного розвитку, тобто активного використання нових знань та їх матеріалізованих результатів, максимального використання і

прискороженого освоєння наукомістких технологій.

З огляду на викладені вище наукові засади ДПП АПК в ринкових умовах і враховуючи той незаперечний факт, що аграрна сфера економіки України вже функціонує на ринкових засадах, головними напрямками державної політики інноваційного розвитку АПК на сучасному етапі мають стати такі:

- спрямування економічної та політичної парадигми владних структур, бізнесу і наукового співтовариства на створення умов переходу аграрної економіки на інноваційний шлях розвитку;

- визначення основних напрямів інноваційного прориву АПК на підставі ретельного аналізу світових тенденцій, технологічного передбачення і наявного науково-технічного та освітнього потенціалу;

- прийняття концепції партнерства держави, наукового співтовариства та агробізнесу в досягненні параметрів державних галузевих програм і проєктів формування внутрішнього ринку споживання продовольства й експертного потенціалу наукомісткої продукції агропромислового виробництва;

- активне напрацювання законодавчо-нормативної бази щодо регулювання питань, пов'язаних з інноваційним розвитком АПК;

- відпрацювання механізму державної підтримки інноваційного розвитку аграрної сфери економіки з урахуванням вимог СОТ та ЄС;

- створення сприятливих умов для здійснення технологічної модернізації виробничої бази агропромислових підприємств, підвищення інноваційної сприятливості та інвестиційної привабливості агропромислового виробництва, забезпечення підготовки національних кадрів у сфері інноваційної діяльності: менеджерів, технологічних брокерів, патентознавців, аналітиків та ін.;

- створення інфраструктури генерації наукових знань і здійснення інноваційних процесів (агробізнес-інкубаторів, клірингових, інжинірингових і франчайзингових центрів, торгових домів наукомісткої продукції, технопарків, технополісів тощо), спрямованих на формування ринку наукоємної продукції відповідно до попиту споживачів;

- удосконалення системи фінансування інноваційної діяльності в Україні, зокрема, поновити дію положень ст. 21 і 22 Закону України “Про інноваційну діяльність” стосовно пільг на справляння податку на додану вартість і податку на прибуток для суб’єктів інноваційної діяльності та стосовно їх звільнення від сплати ввізного мита;

- законодавче забезпечення розвитку індустрії венчурного бізнесу, створення інноваційних фондів ефективних систем надання пільгових кредитів для реалізації інноваційних проєктів, процесів кооперації науки і виробництва;

- забезпечення часткової компенсації державою вартості складної техніки, нових технологій, ліцензійних угод та ін.;

- формування системи логістики інноваційного процесу щодо створення науково-інноваційної (наукоємної) продукції, тобто здійснення ефективного управління потоками матеріальних і нематеріальних активів цього процесу та освоєння відповідних сегментів ринку з одержанням доданої вартості від реалізації конкурентоспроможної науково-інноваційної (наукоємної) продукції.

- стимулювання міжнародного співробітництва в інноваційній і науково-технічній діяльності;

- підвищення ролі регіонів у розвитку інноваційних процесів в аграрному секторі, методів сприйняття інновацій;
- підвищення рівня інноваційної культури і практики провадження інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки;
- забезпечення дієздатного організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку АПК.

Таким чином, посилення економічно обґрунтованого державного регулювання інноваційного розвитку АПК – річ вкрай необхідна. Усі напрямки державної політики інноваційного розвитку АПК мають бути спрямовані, насамперед, на забезпечення сталого розвитку галузі з тим, щоб не допустити будь-яких спадів у виробництві стратегічно важливої для забезпечення продовольчої безпеки держави продукції й зміцнення її конкурентоспроможності на світових ринках, раціонального використання людських та природних ресурсів.

Література:

1. *Бальцерович Л.* Всемирная история экономической мысли / Л. Бальцерович. – М. : Экономика, 1994. – Т. 5. – 559 с.
2. *Дем'яненко С. І.* Яка аграрна політика потрібна Україні? / С. І. Дем'яненко // Дзеркало тижня. – 2004. – № 17. – С. 4.
3. История экономических учений (современный этап) : [учеб. пособ.] / под ред. А. Г. Худокормова. – М. : Инфра-М, 1998. – 733 с.
4. *Патон Б. Е.* Глобализация как объективный процесс и политико-экономическая игра / Б. Е. Патон // Прометей : регион. сб. науч. тр. по экономике. – Донецк : Юго-Восток, 2001. – Вып. 4. – С. 169.
5. Глумачний словник економічних термінів / под ред. В. М. Гриньова. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 684 с.
6. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – пер. с нем. – М., 1982. – 154 с.
7. Ukrstat.gov.ua

Надійшла до редколегії 18.03.2010 р.